

УДК 811.161.2

Т. І. Крехно,
кандидат філологічних наук, доцент
(Харківська гуманітарно-педагогічна академія)

**МОТИВАЦІЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ПОЛОНІЗМІВ У НОВІТНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
(НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОГО УКРАЇНОМОВНОГО ТЕЛЕВІЗІЙНОГО ПРОСТОРУ)**

У статті описано факт активізації слів польського походження в сучасній українській мові як тенденцію модернізації лексики. Укладено реєстр-мінімум новітніх лексичних запозичень із польської мови, що побутують у мовленнєвому просторі сучасних українських телевізійних каналів. Досліджено мотиви запозичень та функціональне значення полонізмів, з'ясовано їх статус, особливості адаптаційних процесів. Виявлено, що поновлення в активному словнику лексем польського походження, насамперед, пов'язане з бажанням повернути мові втрачені самотутні риси, абстрагуватися від російського словника, до якого українська мова була штучно наближена на початку ХХ століття.

У сучасній Україні не втрачає актуальності питання утвердження національної мови та її унормування. У суспільній практиці переглядаються чинні лексичні стандарти, оновлюється реєстр активу та пасиву словника, випробовуються нові типи й моделі словотвору, накреслюються тенденції розбудови мови. Новочасний україномовний простір характеризується відкритістю до експериментів, а навіть, за висловом деяких лінгвістів, "терплячістю" [1: 97]. До пошуків нових орієнтирів мови долучаються лінгвісти, письменники, журналісти, політики, історики, пересічні громадяни. Моделювання новітньої української мови позначено поєднанням "процесів об'єктивного оновлення ... з оновленням суб'єктивним, свідомо здійснюваним упорядниками з тих чи інших "смакових" позицій" [1: 96].

За умов інтенсивної розбудови мови на всіх її рівнях нові явища повинні стати предметом пильної уваги мовознавців. **Актуальним** на разі визначаємо детальне вивчення лінгвістичних новацій, дослідження їх природи, статусу, специфіки та особливостей функціонування.

Однією із нових тенденцій останніх років є збагачення українського мовлення полонізмами. У вітчизняних мовознавчих студіях з питань тенденцій розвитку сучасної лексики та особливостей динаміки лексичних норм полонізми розглядаються лише принагідно [2; 3].

Метою нашої статті є виявлення новітніх лексичних запозичень із польської мови, з'ясування мотивів запозичення, аналіз специфіки функціонування полонізмів у сучасній українській мові. **Об'єктом розвідки** є полонізми, що побутують у мовному просторі сучасних українських телевізійних каналів "СТБ", "ІСТV", "Новий". **Предмет** – мотиви запозичень та функціональне значення польських лексичних одиниць.

Телебачення в сучасному світі є тим важелем, котрий приводить у рух механізми кшталтування мови. Засвоюючи загальнонаціональні тенденції розвитку мови, телевізійні канали інтерпретують їх, водночас накреслюють і популяризують нові перспективи. Модернізація лексики українських каналів "СТБ", "ІСТV" та "Новий" пов'язана серед іншого з активізацією слів польського походження. До реєстру оновленого словника ввійшли нижчеописані лексичні одиниці.

Амбасада 'посольство' (пол. *ambasada* 'те саме'). Слово запозичено з французької мови через польське посередництво. Паралельне функціонування питомої одиниці *посольство* та іншомовної *амбасада* в ХІХ ст. зафіксовано у творах українських письменників: "Амбасада – представництво однієї держави на території іншої" [4: 495], "Келле, радця при *посольстві*, ... вів дискусію зо мною" [5: 185]. В академічному словнику української мови другої половини ХХ ст. лексична одиниця *амбасада* репрезентована як застаріла [6: 38]. Повторна активізація лексеми в окресленому фрагменті сучасного мовленнєвого простору – це свідомо інтенція. З двох лексичних одиниць на позначення того самого поняття літературні редактори телевізійних каналів послідовно віддають перевагу чужомовній. Лексема *амбасада*, а також похідна одиниця *амбасадор* фактично повністю витіснили питомі відповідники *посольство* та *посол*.

Атракційний 'привабливий' (пол. *atrakcyjny* 'те саме'). Твірна одиниця *atrakcja* була запозичена польською мовою із західноєвропейських мов. На її ґрунті відбулося творення похідної лексеми *atrakcyjny*. У відомих нам історичних та сучасних словниках української мови полонізму *атракційний* не зафіксовано. Однак названа лексична одиниця час від часу активізується в мовленні сучасних каналів телебачення, вступаючи у відношення конкуренції з питомим прикметником *привабливий*. Відзначаємо спорадичний характер уживання іншомовної одиниці. В одних ситуаціях використання полонізму позначене увиразненням експресивної функції: порівняймо *атракційна жінка*, але *привабливий майданчик*. Водночас у комунікативних ситуаціях, де посилення експресії не є доречним, можуть непослідовно вживатися обидва лексичні варіанти: *приваблива пропозиція*, *атракційне інвестування*.

Імпреза 'розважальний захід' (пол. *impieza* 'захід, починання, урочистість, влаштування забави, видовище'). За свідченням польського етимолога Ф. Славського, слово прийшло в польську мову з італійської у ХVІІІ столітті [7: 456]. Італійське *impresa* 'починання, намір, захід' на польському ґрунті

зазнало семантичної та фонетичної адаптації: пол. *impresa* 'захід, починання, урочистість, влаштування забави, видовище'. Саме з такою семантичною структурою та фонетичним оформленням лексема була запозичена українською мовою. Наукові відомості щодо дати запозичення та особливостей функціонування лексичної одиниці в українській мові відсутні; полонізм *impresa* не перебував у центрі уваги відомих нам мовознавчих студій. Відсутність лексичної одиниці в лексикографічних працях XIX – XX ст. свідчить на користь тієї думки, що слово принаймні не належало до активу словника. Натомість очевидним є факт активізації одиниці у XXI ст., насамперед, у мові преси та телебачення. Слово подекуди вводиться до реєстрів новітніх словників. Наприклад, стаття *impresa* міститься в електронному проекті Українського мовно-інформаційного фонду НАН України 2001 р. "Словники України" (автори В. Широков, І. Шевченко та інші), у виданні 2003 р. "Великий зведений орфографічний словник сучасної української мови" (редактор В. Бусел). Укладачі названого орфографічного словника наголошують на тому, що деякі введені до реєстру слова потребують нормалізації, адже фактичне широке використання нових слів у мовленні – це потужний, але не вирішальний чинник у процесі їх кодифікації [8: V]. Отож, статус лексеми *impresa* в сучасній українській мові потребує детального дослідження. На нашу думку, активація цієї одиниці не пов'язана з послідовними еволюційними процесами, натомість вмотивована намаганням телевізійних подвижників модернізувати лексикон, орієнтуючись на західний культурний простір. На телебаченні слово *impresa* вживається з різним ступенем інтенсивності. Розширення семантичної структури слова у мові-рецепієнті зумовило використання оніма на позначення широкого кола понять: акція, культурний захід, виставка, вернісаж, шоу, вечірка, видовище, концерт, бенкет, зустріч тощо. Із деякими одиницями полонізм вступає в синонімічні відношення (*impresa*, *культурний захід*), а з іншими – в гіпер-гіпонімічні (*impresa* – *концерт*). Через це уживання лексеми зумовлене, насамперед, комунікативним тлом.

Керунок 'напря́м' (пол. *kierunek* 'те саме'). Польське *kierować* спрямовувати і *kierunek* 'напря́м' походять з німецького праслова *kehren* 'керувати'. Українське *керунок* – це давнє запозичення з польської мови зі словотвірною адаптацією *-ек* → *-ок*. У XIX ст. у вітчизняних лексикографічних матеріалах слово реєструється як рідковживане [9: 144]. На сучасному етапі розвитку української лексики можемо констатувати поновлення цієї одиниці в активному словнику. Полонізм вступає в синонімічні відношення із донедавна домінуючою одиницею *напрямок*: *обрали хибний керунок, змінити керунок розвитку, напрямок діяльності, йти в тому самому напрямку*. Реактивація, на нашу думку, пов'язана зі свідомим прагненням відновити самобутність української лексики.

Неповносправний 'інвалід' (пол. *niepełnosprawny, osoba niepełnosprawna* 'те саме'). Лексема є новітнім запозиченням з польської мови. Субстантиват вступає в синонімічні відношення зі словом *інвалід*, яке довгий час було домінуючою назвою відповідної реальії буття. В останні десятиліття одиниця *інвалід* усе частіше в українській мові заступалася описовою конструкцією *особа з особливими потребами*, що пов'язано з тенденцією сучасного суспільства виявляти максимальну гуманність і коректність щодо людей з фізичними вадами. Запозичення польського відповідника *неповносправний* суголосне еволюційним лінгвістичним принципам: тяжінню до економної передачі засобами мови певного поняття. Окрім того, цей мовний процес, на нашу думку, пов'язаний також із тенденцією сучасної мовотворчості орієнтуватися на захід, дистанціюючись від сходу. Часто в західних мовах на означення поняття 'інвалід' існують евфемічні назви: чes. *zdravotním postižením*, словац. *zdravotným postihnutím*. Запозичення ж саме з польської мови є найбільш природнім і прийнятним для української мови.

Риж 'рис' (пол. *ryż* 'те саме'). Слов'янськими мовами це слово запозичене з середньовісньонімецької – *rīz*. У польській мові лексична одиниця зазнала фонетичної адаптації – пол. *ryż* [р и ж], і саме в такій звуковій формі була запозичена українською мовою – укр. *риж*. На початку XX ст. український лексикограф Б. Грінченко засвідчує перехід іменника до пасиву: *риж* (застаріле) [10: 16]. Полонізовану форму натомість заступила одиниця *рис* – германізм, що зазнав фонетичної адаптації на російському ґрунті. Протягом тривалого часу в мовній практиці домінував варіант *рис*. Поновлення одиниці *риж* не пов'язане з нагальними комунікативними потребами; семантична структура слова для широкої аудиторії увиразнюється лише в контексті.

Слоїк 'скляна банка' (пол. *stoik* 'те саме'). Запозичення з польської мови, де *stoik* 'банка' зменшувально-пестливе утворення від *stoj* 'велика банка'. В академічному словнику української мови за редакцією І. Білодіда засвідчено нормативність лексичної одиниці у XX столітті: *слоїк* – висока посуда зі скла, глини, фаянсу циліндричної форми [11: 374]. Водночас очевидним є те, що всупереч задекларованій нормативності, лексема перебувала у пасиві словника. Про те, що одиниця була забута носіями мови, свідчать численні закиди глядачів, наприклад, редакторам каналу "СТБ" щодо вживання незрозумілого слова *слоїк* [12]. Таким чином, статус лексеми *слоїк* у сучасному телевізійному мовленнєвому просторі визначаємо як реактивовану одиницю.

Яскиня 'печера' (пол. *jaskinia* 'те саме'). Полонізм *яскиня* в українській мові XX ст., за свідченням лексикографічних матеріалів, побутовала як діалектизм [13: 653]. Використання в мовленні телебачення, з одного боку, спричинене намаганням посилити експресію вислову, а з іншого – суголосне прагненню оновити лексику, орієнтуючись на західні лексичні системи.

У результаті проведеного дослідження можемо зробити такі висновки.

1. Для сучасної мовної практики телевізійних каналів "СТБ", "ІСТV" та "Новий" характерною є діяльність із модернізації лексики, що пов'язана серед іншого з активізацією слів польського походження. Меншою мірою це явище зумовлено соціокультурними чинниками, активізацією міжмовних контактів, натомість рушійною силою є свідоме прагнення розбудови літературного словника лексичними засобами чужої мови.

2. Зафіксовані в окресленому фрагменті мовної дійсності полонізми рідше є власне новітніми запозиченнями (*атракційний, неповносправний*). Частіше статус таких одиниць визначаємо як реактивовані (*риж, амбасада, керунок, слоїк*). Поновлення в активному словнику лексем польського походження, насамперед, пов'язане з бажанням повернути мові втрачені самотні риси, абстрагуватися від російського словника, до якого українська мова була штучно наближена на початку ХХ століття. Водночас така діяльність орієнтує суспільство на захід, формує певні культурно-мовні стереотипи, прогнозує шляхи розвитку мови.

3. Здебільшого питома лексична одиниця та полонізм функціонують паралельно (*риж – рис, привабливий – атракційний, керунок – напрямок*), рідше перевага віддається полонізму (*амбасада замість посольство*).

4. Оскільки активізовані одиниці в мовленні телевізійних каналів є реалізацією певних настанов, а не нагальною потребою заповнити лакуни номінації, то глядачі – пересічні носії мови – часто відчують штучність уживаних полонізмів.

5. Окрім прогресивних завдань прогнозування і проектування нових мовних орієнтирів, літературні редактори, активізуючи слова польського походження, мають іншу мету – створити імідж каналу, підвищити рейтинг. Адже полонізми активізують увагу й викликають реакцію зацікавлення, схвалення чи обурення. Своєрідний словник вирізняє ці канали з-поміж інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Клименко Н. Ф. Динаміка словникового складу сучасної української мови на тлі міжслов'янських паралелей / Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Даниленко Л. І. // Мовознавство. – 2003. – № 2–3. – С. 96–111.
2. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне "Я" / С. Караванський. – К. : Академія, 2001. – 239 с.
3. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.
4. Франко І. Твори : в двадцяти томах / І. Франко. – К. : Держлітвидав, 1951. – Т. 6. – 568 с.
5. Українка Леся. Твори : в 5 томах / Леся Українка. – К. : Держлітвидав, 1954. – Т. 4. – 520 с.
6. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1. – 799 с.
7. Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego / F. Sławski. – Kraków : Nakł. t-wa miłośników języka polskiego, 1952 – 1956. – Т. 1. – 599 s.
8. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / [уклад. В. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2003. – VIII. – 896 с.
9. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 4. – 840 с.
10. Грінченко Б. Словарь української мови : в 4 т. / Б. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1997. – Т. 4. – 616 с.
11. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 9. – 916 с.
12. Соколенко Н. Я думаю, що ніхто навіть не пропонуватиме нашим журналістам гроші [Електронний ресурс] / Н. Соколенко. – Режим доступу : www.sostav.ua.
13. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 11. – 699 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Klymenko N. F. Dynamika slovnkovogo skladu suchasnoi ukrains'koi movy na tli mizhslov'ianskykh paralelei [The Word Stock Dynamics of the Modern Ukrainian Language on the Ground of the Cross-Slavonic Parallels] / Klymenko N. F., Karpilovska Ye. A., Danylenko L. I. // Movoznavstvo [Linguistics]. – 2003. – № 2–3. – S. 96–111.
2. Karavans'kyi S. Poshuk ukrains'kogo slova, abo borot'ba za natsional'ne "Ya" [The Search of the Ukrainian Word, or the Fight for the National "I" / S. Karavans'kyi. – K. : Akademiia, 2001. – 239 s.
3. Struganets' L. V. Dynamika leksychnykh norm ukrains'koi literaturnoi movy XX stolittia [The Dynamics of the Lexical Norms of the Ukrainian Literary Language in the XX Century] / L. V. Struganets'. – Ternopil' : Aston, 2002. – 352 s.
4. Franko I. Tvory [Works] : v dvadtsiaty tomakh / I. Franko. – K. : Derzhlitvydav, 1951. – Т. 6. – 568 s.
5. Ukrainka Lesia. Tvory [Works] : v 5 tomakh / Lesia Ukrainka. – K. : Derzhlitvydav, 1954. – Т. 4. – 520 s.
6. Slovnyk ukrains'koi movy [The Dictionary of the Ukrainian Language] : v 11 t. – K. : Nauk. dumka, 1970. – Т. 1. – 799 s.
7. Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego / F. Sławski. – Kraków : Nakł. t-wa miłośników języka polskiego, 1952 – 1956. – Т. 1. – 599 s.
8. Velykyi zvedenyi orfografichnyi slovnyk suchasnoi ukrains'koi leksyky [The Big Composed Orthographic Dictionary of the Modern Ukrainian Lexicology] / [uklad. V. Busel]. – K. : Irpin' : Perun, 2003. – VIII. – 896 s.
9. Slovnyk ukrains'koi movy [The Dictionary of the Ukrainian Language] : v 11 t. – K. : Nauk. dumka, 1973. – Т. 4. – 840 s.
10. Grinchenko B. Slovar' ukrains'koi movy [The Dictionary of the Ukrainian Language] : v 4 t. – K. : Nauk. dumka, 1997. – Т. 4. – 616 s.

11. Slovník ukrains'koi movy [The Dictionary of the Ukrainian Language] : v 11 t. – K. : Nauk. dumka, 1978. – T. 9. – 916 s.
12. Sokolenko N. Ya dumaiu, shcho nihkto navit' ne proponuvatyme nashym zhurnalistam groshi [I Think, that Nobody Will Propose Money to Our Journalists] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : www.sostav.ua.
13. Slovník ukrains'koi movy [The Dictionary of the Ukrainian Language] : v 11 t. – K. : Nauk. dumka, 1980. – T. 11. – 699 s.

Матеріал надійшов до редакції 27.12.2011 р.

Крехно Т. И. Мотивация заимствований и особенности функционирования полонизмов в новейшем украинском языке (на материале современного украиноязычного телевизионного пространства).

В статье описан факт активизации слов польского происхождения в современном украинском языке как тенденция модернизации лексикона. Составлен список-минимум новейших лексических заимствований из польского языка, которые функционируют в языковом пространстве современных украинских телевизионных каналов. Исследованы мотивы заимствований и функциональное значение полонизмов, определен их статус, особенности адаптационных процессов. Выявлено, что обновление в активном словаре лексем польского происхождения, в первую очередь, связано с желанием вернуть языку самобытные черты, абстрагироваться от русского словаря, к которому украинский язык был искусственно приближен в начале XX столетия.

Krekhno T. I. The Motivation of Borrowings and Peculiarities of Functioning the Polonisms in the Newer Ukrainian Language (Based on the Material of the Modern Ukrainian Televisual Space).

The article describes the activation of Polish origin words in the modern Ukrainian language as the tendency of the vocabulary modernization. The register minimum of the latest lexical Polish borrowings widespread in the linguistic space of the modern Ukrainian TV channels is composed. The motives of borrowings and the functional meaning of Polonistic words are discovered and the status and peculiarities of adapting processes are found out. It is concluded that the renewal of Polish lexemes in the active vocabulary is primarily connected with the wish to return the lost original features to the language, abstract from the Russian vocabulary to which the Ukrainian language has been artificially attached to at the beginning of the XX century.